

BECOMING OF THEORY AND PRACTICES OF SCHOOL PHYSICAL CULTURE IS IN UKRAINE (20-30-TH. YEARS OF XX OF CENTURY)

Piven O.
Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical
University named after Hryhoriy Scovoroda,
street Sukhomlynsky, 30,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kiev region, 08401, Ukrainian
e-mail: pivon16@ukr.net

Lesyk V.
Natsional'na Akademiya Statystyky, Obliku Ta Audytu
Street Pidgirna, 1,
Kyiv, Kyiv region, 04107, Ukrainian

СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ШКІЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

О. П. Півень
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди,
вул. Сухомлинського, 30. м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., 08401, Україна
e-mail: pivon16@ukr.net

В. В. Лесик
Національна академія статистики обліку та аудиту
вул. Підгірна, 1,
Київ, Київська обл., 04107, Україна

The article describes the forms and methods of organizing physical education in schools in semerahs and secondary schools of Ukraine in a defined period. The development of physical education in the 20-30's of the twentieth century was analyzed. in Ukraine. The basic tasks of physical culture of the studied period are singled out. It is noted that physical education in the studied period is distinguished as a general pedagogical problem. The main tendencies of the theory and practice of physical education are considered. It has been determined that sports-mass work with youth and physical education had a military orientation aimed at educating a patriot who was able to protect the Fatherland. The main tendencies and contradictions in the organization of physical education in the educational, extra-curricular and extracurricular activities of schoolchildren at the stage of formation and development of the school system of physical education are revealed.

Key words: physical education, physical culture, system of education and upbringing.

У статті висвітлюються форми та методи організації фізичного виховання у школах семерічках і середніх школах України в окреслений період. Проаналізовано розвиток фізичного виховання у 20-30-х рр. ХХ ст. в Україні. Виділено основні завдання фізичної культури досліджуваного періоду. Зазначено, що фізичне виховання у досліджуваний період виокремлюється як загальнопедагогічна проблема. Розглянуто основні тенденції розвитку теорії і практики фізичного виховання. Визначено, що спортивно-масова робота з молоддю та фізичне виховання мали військове спрямування, метою яких було виховання людини-патріота, здатної захистити Вітчизну. Виявлено основні тенденції і суперечності в організації фізичного виховання в навчальній, позаурочній і позашкільній діяльності школярів на етапі становлення й розвитку шкільної системи фізичного виховання.

Ключові слова: фізичне виховання, фізична культура, система навчання і виховання.

Здоров'я – найбільша цінність людини. Воно повинно стати одним із провідних чинників сталого розвитку суспільства, пріоритетом соціальної політики кожної держави. Тому сьогодні перед країною та освітою зокрема постало завдання формування цінності здоров'я як на індивідуальному, так і на громадському рівнях.

Одним із кроків Української держави до розв'язання питань здоров'я шляхом удосконалення правових основ системи фізичного виховання, була розроблена Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації». Поміж важливих проблем охорони здоров'я населення визначено зокрема й незадовільний стан здоров'я населення, низький рівень інформованості про засоби збереження здоров'я та формування здорового способу життя, а також недостатня ефективність системи фізичного виховання, яка б сприяла поліпшенню стану здоров'я населення. Сучасні умови розвитку українського суспільства висувають нові вимоги до системи освіти, зокрема й фізичного виховання.

Фізичне виховання є важливим фактором гармонійного розвитку особистості, що спрямоване, насамперед, на зміцнення здоров'я людини, продовження її творчої активності та використання набутих якостей у суспільній, трудовій та інших видах діяльності. Загалом фізичне виховання сприяє формуванню та розвитку не тільки фізичних, але й особистісних якостей людини (цілеспрямованість, дисциплінованість, життєва активність, працьовитість, патріотизм тощо). Сьогодні наука про здоров'я людини дедалі частіше знаходить своє відображення в системі педагогічної освіти, від якої залежить підготовка вчителів, здатних формувати культуру здоров'я підлітків, упровадження нових здоров'язберігаючих технологій, формування навичок здорового способу життя тощо.

Однак, творчий пошук нових шляхів щодо вдосконалення системи фізичного виховання та наукове вирішення проблем теоретичних психолого-педагогічних засад фізичного виховання загалом неможливі без вивчення та переосмислення історичного досвіду минулого, що є обов'язковим компонентом будь-якої науки та має принципове значення для усвідомлення характеру її становлення, для успішного і ефективного просування вперед.

Стан здоров'я української нації зумовлює необхідність детального вивчення та узагальнення кращого вітчизняного досвіду фізичного виховання. Певна система фізичного виховання була створена в Україні за радянських часів. Вивчення процесу її становлення і розвитку, вміле використання даного досвіду дозволяє суттєво вплинути на наукові розробки в галузі фізичного виховання і, як наслідок, на репродуктивне здоров'я нації.

Важливим з цієї точки зору є звернення до педагогіки 20-30-х років ХХ ст. Проведення своєрідних паралелей у наукових дослідженнях у ці роки, їх порівняльна характеристика допоможе системно розглянути роль, місце та особливості змісту фізичного виховання у сучасній українській школі.

Аналіз історико-педагогічних і методичних праць виявив, що проблема формування фізичного виховання, етапи розвитку фізичної культури ставили предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. У працях Ю. Грота, В. Кулика, Н. Олійника, О. Півня [11], Є. Приступи [13], В. Столбова та ін., висвітлюються педагогічні ідеї представників українського спорту, розглядаються питання вітчизняної історії фізичної культури, розкривається зміст основних етапів розвитку фізичної культури та виховання в Україні. Однак період розвитку фізичної культури в 20-х роках минулого століття є недостатньо висвітленим у працях вітчизняних дослідників.

Значну історико-педагогічну цінність становлять здобутки фізичного виховання у загальноосвітніх школах України 20-х років ХХ ст. Дослідження окресленого періоду відбиті у працях Л. Березовської, М. Гриценка, М. Євтуха, М. Левківського, О. Сухомлинської та ін. Їх результати засвідчують, що загальноосвітнім школам України цього періоду нагромаджено певний позитивний досвід впровадження фізкультури як на уроках, так і в позаурочній діяльності. Водночас, недостатньо вивченими лишаються питання щодо проблем організації

фізичного виховання учнів у процесі навчання і позашкільній виховній роботі в 20-30-х роках ХХ ст.

Мета статті – висвітлити розвиток фізичного виховання в Україні у 20-ті рр. ХХ ст., що вважається періодом становлення радянської влади, характерними ознаками якого були коливання та сумніви щодо вибору майбутніх напрямів розвитку педагогічної науки загалом.

Методи дослідження: історико-логічний аналіз становлення системи фізичного виховання, метод систематизації архівних джерел, хронологічний, ретроспективний, порівняльно-зіставний методи.

Перегляд окремих положень організації роботи з фізичного виховання молоді в зазначений період, їх об'єктивна оцінка сприятимуть відновленню складних і суперечливих моментів історико-педагогічного процесу, використанню позитивних надбань національного досвіду у сучасній педагогічній практиці.

Зазначимо, що 20-ті роки ХХ століття є цікавим і, водночас, складним явищем у розвитку вітчизняної педагогічної науки. У період НЕПу, як зауважує О. Сухомлинська, «... інтелектуальна обстановка була досить розкріпачена. Партійні керівники не планували й не завбачували, якому з суто наукових поглядів партія надасть переваги, а деякі з них взагалі заперечували можливість надання такої переваги будь-якому з напрямків. Крім того, і це дуже важливо, серед радянських учених і філософів ніколи не було єдиної інтерпретації марксистської філософської науки. Особливо це стосувалося педагогічної науки, майбутній розвиток якої за радянських часів був зовсім не визначений» [6, с. 121].

У 20-ті рр. ХХ ст. перед школою постало завдання вдосконалення процесу навчання та виховання. Фізичне виховання, як складова частина цього процесу, мало сприяти успішному виконанню цього завдання. Перші кроки з організації фізичного виховання в школах потрібно було робити в надзвичайно важких умовах. Треба було здолати недооцінку цього предмета з боку старої частини вчителства, оскільки інструкторів із гімнастики радянська школа ще не мала. Великі труднощі були і з матеріальним забезпеченням (відсутність навчальних посібників), належної матеріальної бази.

На початку 20-х рр. ХХ ст. також велися дискусії щодо методів ефективного фізичного розвитку дитини. Один із фахівців у цій галузі, І. Бреслав, писав: «Що стосується методики фізичного виховання, то необхідно, перш за все, засвоїти найпростіші прийоми фізичних вправ. Переходячи потім до більш складних прийомів, потрібно свідомо, а не механічно, привчитися розділяти їх на простіші прийоми, які є їх складовими частинами. Треба вміти з окремих простих прийомів складати більш складні та із окремих складних – виділяти найпростіші, вміти їх порівнювати і робити висновки». Він ототожнював людський організм із машиною, яка, на відміну від інших живих машин, керується не ззовні, а зсередини, а тому методи фізичного виховання повинні бути спрямовані на «матеріал, який підлягає педагогічній обробці, тобто на організм дитини» [6, с. 23], на його нервово-судинну та м'язову системи. При цьому вважалося, що дитячий організм – це не дорослий організм у зменшеному вигляді, а організм, який розвивається. На першому плані в школі 20-х років ХХ ст. стояли так звані трудові процеси. Вони спонукали дитину бути уважною, правильно розраховувати її сили та виконувати рухи в заданому порядку. Тому вони впливали не стільки на суто м'язову, скільки на нервову характеристику рухів, сприяючи розвитку м'язових відчуттів та координації. Але трудові процеси мали й негативний вплив. Вони майже завжди були надто однобокими. У них брала участь тільки незначна, а часто досить обмежена кількість м'язів. Після уроків трудового навчання обов'язково проводилися так звані коригуючі гімнастичні вправи. У зв'язку з тим, що школи не мали кваліфікованих спеціалістів, неправильне користування фізичними вправами часто-густо призводило до тяжких наслідків у дитячому організмі. В основному це стосується викривлення хребта. Наприкінці 20-х ХХ ст. років ця вада була притаманною майже 50 % школярів, а тому коригуюча гімнастика в школі була необхідна.

До вправ шкільної гімнастики загальнорозвиваючого типу, а також корекційних вправ (за типом шведської гімнастики) слід додати й дуже популярний у той час Кляпповський

метод виправлення недоліків, пов'язаних із хребтом, які використовувалися в трудових школах-семирічках.

Метод корекції хребта, за Кляппом, мав такі переваги: 1) розраховувався на власну силу учнів; 2) виконувався без допомоги яких-небудь спеціальних пристроїв; 3) допускав масове застосування. Корируюча гімнастика, за Кляппом, поділялася на вправи у повзанні, витягуванні, вирівнюванні та зміцнюючі вправи [3, с. 21].

Окрім того, фізичні вправи, що проводилися в трудових школах, поділялися на природні рухи, вільні вправи, пластичну та ритмічну гімнастики, рухливі та спортивні ігри, а також спорт.

Основною формою фізичного виховання школярів, де використовувалися фізичні вправи, був урок фізичної культури. На жаль, на початку 20-х років XX ст. проводити уроки з фізичного виховання дітей і підлітків не було можливості. Це пояснюється кількома причинами: відсутністю належної матеріальної бази, інструкторів із фізичної культури, браком коштів, відсутністю єдиної програми з фізичного виховання для семирічних шкіл і закладів професійної освіти, а також недооцінкою тієї ролі, яку виконує фізичне виховання школярів у їх гармонійному розвитку. «Викладач фізичного виховання є, так би мовити, пасинком всієї педагогічної сім'ї» [4, с. 2]. У школах не було не тільки гімнастичних залів, але й взагалі місця, де можна було б виконувати фізичні вправи.

Загалом у досліджуваній період в історії української школи слід виділити прагнення педагогів і психологів до пошуку нових форм навчання і виховання. Тому в радянській Україні у 20-х рр. минулого століття надзвичайною популярністю користувалася педологія – наука, що зосередила серйозну увагу на необхідності психолого-педагогічного вивчення особливостей розвитку дітей і врахуванні цих особливостей у процесі навчання та виховання.

Складовою частиною навчального процесу була виховна робота серед учнів. У 20-і роки XX ст. в центрі педагогічних пошуків були два напрямки: «вільного виховання» і рефлексологія, котра спиралася на ідею принципової залежності біологічних процесів від чинників середовища. Ці два напрямки були поєднані в єдину науку – педологію. Процес виховання розглядався як саморозвиток дитини на основі педологічних знань про неї. Система виховання будувалася на еволюційно-біологічній (природній) і культурно-історичній (соціальній) закономірностях розвитку дитини і намагалася формувати яскраву, самобутню особистість [2, с. 270]. Педологія активно впливала на практику роботи школи. Вона розробляла систему методів вивчення дитинства і виховання.

У 1922-1923 рр. у Харкові та інших містах були створені Центральна та місцеві науково-педологічні станції, які плідно співпрацювали з навчально-виховними закладами. У 1926 р. Центральна станція в Харкові втілювала свої наукові розробки в школах, дитячих будинках, садках. Педологи входили у штат навчальних і виховних закладів і окрім виховної роботи займалися вивченням (за допомогою тестів) фізичного та розумового розвитку дітей, активно втручалися у процес навчання. Так, у жовтні 1922 р. в Київському інституті народної освіти розпочав роботу педологічний семінар «для тих з студентів, що бажали б глибшого й ширшого вивчення педологічних дисциплін» [2, с. 269]. У семінарі приймали участь як викладачі, так і студенти. У процесі роботи вони розробляли різні теоретичні питання, зокрема й поняття психофізичного розвитку дитини, визначили природу дитячих відчуттів і сприйняття, психофізичні періоди розвитку дитячого організму тощо.

Відмітимо, що вже до кінця 20-х рр. XX ст. педологія почала претендувати на провідну роль марксистської педагогічної науки про дітей. Серед причин реформування освітньої системи в досліджуваній період слід назвати існування до 1920 року двох концепцій розвитку шкільної освіти в Україні: національну, яка була розроблена Міністерством народної освіти Української Народної Республіки, та радянську, яку запропонував Наркомос (народний комісаріат освіти) УРСР, спираючись на російську систему освіти та виховання. Однак після зміцнення своїх позицій на українському просторі радянська освіта, опинилася на роздоріжжі: з одного боку – національна концепція вже не могла бути реалізованою з ідеологічних міркувань, а з іншого – радянська концепція, на зразок російської, не

відповідала реаліям соціального, суспільного та політичного життя в Україні. Основною причиною проведення шкільної реформи була зміна суспільно-політичного ладу. Так встановлення радянської суспільно-політичної системи на теренах України сприяло шкільній реформі у 20-х роках ХХ ст., основним завданням якої була зміна й перебудова організаційних форм виховання й навчання, втілення нового ідеологічного змісту в освітній процес, відкидаючи усі капіталістичні елементи та розвиваючи соціалістичні [7, с. 30].

Проте такий розвиток педологічної науки почав суттєво відрізнятися від державної шкільної політики, державної ідеології, які все більш орієнтувалися на політичні аспекти виховання за рахунок усіх інших. Тому поступово наукові здобутки педологів усе більше відриваються від практики шкільного життя, яке стало надмірно заідеологізованим.

Отже, тенденція посилення ідеологізації виховного процесу, його заорганізованість, перехід від наукових методик виховання до суто адміністративних у другій половині 20-х років ХХ ст. не дозволили в повному обсязі розкрити великий позитивний потенціал педологічної науки. А втім, Наркомосу у виховній роботі вдалося зробити великий теоретичний та практичний доробок, який має реалізувати сьогодні демократичне українське суспільство.

Однак 20-ті роки ХХ ст. позначені компромісом між об'єктивними потребами економічного, політичного і духовного розвитку українського суспільства та вимогами більшовицької влади до будівництва комуністичного суспільства. В освітній сфері відбулися значні зміни, що сприяли соціальному вихованню дітей, створенню трудових шкіл, матеріальному забезпеченню безпритульних.

Декларація Наркомосу УРСР про соціальне виховання дітей, що була прийнята 1 липня 1920 р., істотно відрізнялася від російських освітніх документів. Пріоритетною ідеєю цього документа стало гасло «охорона дитинства» (навчання, виховання, матеріальне забезпечення дітей). Держава та всі освітньо-педагогічні працівники повинні сприяти забезпеченню прав кожної дитини безпритульної або тієї, яка проживає в сім'ї на навчання, матеріальне утримання, охорону здоров'я тощо [4, с. 3].

Фізичне виховання, як і фізична культура, повинна була не тільки існувати у трудовій школі як окрема дисципліна, але й охоплювати усі аспекти навчально-виховного процесу, а через нього проникати у повсякденне життя учнів та усього населення. У зв'язку з потребами фізичного виховання необхідно було перебудувати систему освіти. Нагальною потребою школи постали питання про прищеплення санітарно-гігієнічних навичок учням, проведення бесід щодо формування навичок здорового способу життя, організацію спортивних розваг різного виду, екскурсій, прогулянок тощо. Загалом розвиток фізичної культури в школах був дуже низьким, у переважній більшості професійних училищ та технікумів заняття фізкультурою існували, на противагу вищим навчальним закладам, де фізкультура повністю була відсутня [8, с. 4].

Серед причин незадовільного стану розвитком фізичного виховання в школах слід виокремити незначну увагу до даної проблеми органів народної освіти. Не дивлячись на вказівки Наркомоса щодо важливості впровадження фізичної культури на всіх ступенях навчання, місцеві відділи освіти не брали їх до уваги, не проводили профілактичних бесід із учнями, не впроваджували фізкультурний рух у навчальний процес. Важливим чинником, що перешкоджав розвитку фізичної культури в школах можна назвати недостатнє фінансування даної сфери: позаурочні години не оплачувалися учителям, шкільний інвентар постійно періодично виходив з ладу, а грошей на закупівлю нового бракувало, коштів на навчально-методичну літературу також не виділялося.

Окрім того, важливою освітньою проблемою, особливо у великих промислових містах, було питання шкільних приміщень [8, с. 5]. Частіше за все школи розташовувалися у тісних, без необхідних санітарно-гігієнічних умов, приміщеннях, в яких не було ні спортзали, ні двору, не кажучи вже заспеціалізовану площадку, де б могли проводитися заняття фізичною культурою.

Отже, тенденція посилення ідеологізації виховного процесу, його заорганізованість, перехід від наукових методик виховання до суто адміністративних у другій половині 20-х років ХХ ст. не дозволили в повному обсязі розкрити великий позитивний потенціал педологічної науки. А втім, Наркомосу у виховній роботі вдалося зробити великий теоретичний і практичний доробок, який має реалізувати сьогодні демократичне українське суспільство.

У державі йшов пошук нових форм спортивних об'єднань молоді. Після VIII з'їзду РКП(б) на основі постанови «Про роботу серед молоді» дитячі бойскаутські організації підлягали розпуску. У деяких містах України з ініціативи комсомолу почали утворюватися дитячі та юнацькі організації політичного спрямування (червоні бісенята, юні комуністи, юні лєнінці, квіти комунізму, друзі дітей тощо). У 1921 р. ЦК ЛКСМУ об'єднав дитячі групи та організації в єдину республіканську організацію «Юний Спартак», а 19 травня 1922 р. II Всеросійська конференція РКСМ заснувала єдину піонерську організацію [17, с. 125]. Організації юних піонерів створювалися при комсомольських осередках і діяли під їх опікою. Якщо в 1922 р. налічувалося декілька сотень юних спартаківців та піонерів, у грудні 1924 р. – 200 тис., то в січні 1927 р. – понад 367 тис. [18, с. 79].

Одним із важливих шляхів у практиці розвитку системи фізичного виховання школярів у період, який розглядається, є виховання культурно-гігієнічних навичок. Підтримання чистоти давало можливість систематично привчати дітей до порядку, слідкувати за чистотою власного тіла, рук, обличчя, одягу. Саме на цій основі будувалося виховання гігієнічних навичок.

Суттєву роль у становленні і розвитку фізичного виховання відіграло «Положення про фізкультуру в навчальних закладах», прийняте Народним комісаріатом освіти в 1924 р., де були сформульовані такі завдання: а) внести в навчальні плани предмет «фізична культура», виділивши для цього час у навчальних програмах; б) фізичні вправи проводити у формі спеціальних колективних занять; в) систематично здійснювати медико-санітарне обслуговування навчальних закладів та періодичний лікарський огляд; д) дотримуватися санітарно-гігієнічних норм у навчальних закладах щодо кубатури, вентиляції, опалення, освітлення приміщень. Для виконання поставлених завдань кожний навчальний заклад повинен був розробити детальні інструкції і програми занять відповідно до типу установи, статі та віку учнів [16].

Однак, проведена згодом перевірка показала, що в більшості навчальних закладів ця постанова не виконувалася: фізична культура в плани навчальних закладів не була внесена, програми не розроблені, заняття не проводилися. Тому комісаріатом освіти України 25 вересня 1925 р. було видано нову постанову «Про проведення фізкультури та викладання гігієни в школах соцвиху». У ній вказувалося на відведення в навчальному плані в обох концентрах школи занять із фізкультури і гігієни по 2 години на тиждень [19, с. 38].

Питання впровадження фізичної культури в освітніх закладах були в центрі уваги і в наступні роки. Наросвіти 26 червня 1926 р. видав постанову «Про введення фізкультури в школах ФЗУ», у якій передбачалося введення обов'язкового фізичного виховання в школах ФЗУ 2-х годин на тиждень.

Шкільна методика проведення уроків фізвиховання в той час для учнів до 12 років будувалася на грі, від 12 до 15 років – на гімнастиці, від 16 і старше – до цих двох елементів додавався спорт. Позашкільна методика вимагала фізвиховання в гуртках, клубах, піонерських загонах, на фабриках, заводах, у Червоній Армії і флоті [7, с. 112].

Труднощі її виконання полягали в тому, що в той час керівники шкіл ФЗУ ні матеріально, ні морально не були готові до виконання цієї постанови. Це видно із листа Конотопської повітової ради фізичної культури. 29 січня 1926 р. вона звернулася до ВРФК із запитанням повідомити чи в обов'язковому порядку фізкультура повинна проводитися в школах фабзавуча як обов'язковий предмет. Виникло це питання через те, що в школі ФЗУ при мехзаводі в навчальній програмі, яка надіслана центром, не передбачено ні однієї години

для занять із фізкультури [20, с. 15]. Така відомча неузгодженість ускладнювала вирішення питань фізичного виховання молоді.

Педагогічні колективи шукали засоби покращення фізичного виховання молоді. Одним із таких засобів були низові гуртки фізичної культури. Проте, обслуговування школярів залежало від суб'єктивного фактора, тобто бажання їх керівників і умов, у яких вони працюють. Склалося так, що гуртки фізкультури на виробництві в клубі не були пристосовані до занять школярів. Проведення занять із фізкультури інколи перетворювалися на відбування обов'язкової повинності. Тому виникла необхідність для позакласної роботи організувати гуртки фізкультури в школах Соцвиху (старший концентр), ФЗУ, а також у будинках підлітків від 14-18 років.

У листопаді 1926 р. гуртки фізкультури організовуються в школах Соцвиху, ФЗУ, будинках підлітків. Гурток фізкультури, який працював у позакласний час на рівні з іншими гуртками залучав до своєї роботи всіх школярів, підлітків із метою оздоровлення і дозвілля. Його завданням було попередження захворювань, лікарський нагляд за станом здоров'я і антропометричними змінами тих, хто займається спортом [22, с. 8].

Проведена робота дала свої наслідки. Якщо в 1923-1924 рр. в Україні створено 903 спортивних гуртки, у яких займалося 70 000 дітей, то в 1926 р. їх діяло 1 151 із 81 246 дітьми [10, с. 3].

Але, не дивлячись на постанови директивних органів, у практику системи фізичного виховання підростаючого покоління проникли різного роду теорії заперечування спорту, намагання надати йому суто оздоровчої спрямованості, а постійні заняття з фізкультури замінити «масовими заходами», «трудовими процесами» тощо.

В Україні в той час заняття з фізичного виховання почало здійснюватися за програмами, в основі яких лежали системи П. Ф. Лесгафта, Шведська, (сокольська системи) та ін.

Надмірна самостійність місцевих ВНО призводила до того, що в ряді шкіл мали місце спроби вилучити уроки фізичного виховання із практики навчального процесу школи, так як їх керівники вважали, що фізичне виховання повинно здійснюватися в процесі навчально-виховної роботи.

Зусилля педагогів, котрі намагалися впроваджувати фізичне виховання в навчальний процес, прихильниками «теорії вільного виховання» називалися «недійсними», «вигаданими», що призводило, буцімто, до формування нездорового «психо-фізично-деформованого» підростаючого покоління.

Більше того, наявність у списках шкільних робітників, вчителів фізичної культури, рекомендувалося розглядати як одне із проявлень «неграмотності в шкільній діяльності» [23, с. 56].

До помилок методологічного характеру приєднувалися недоліки в керівництві фізичним вихованням підростаючого покоління, яким одночасно займалися три організації Наркомосвіти, Наркомздоров'я, ВРФК республік.

Суттєвий вплив на розвиток фізичного виховання в шкільних закладах мала так звана «воєнізація» фізичної культури, що почалася в 1927 р. У директивному листі Народного комісаріату освіти «Про завдання фізкультури у зв'язку з обороною країни» від 13 червня 1928 р. ставилися завдання щодо фізичного, морального виховання молоді в дусі комуністичної ідеології; підготовки фізично здорових, міцних кадрів для Червоної Армії [12, с. 25–26].

У наступному році процес «воєнізації» фізкультурно-масової роботи в навчальних закладах посилюється. У листі заступника Наркомосвіти Приходька командуючому військами Українського військового округу Якіру 24 січня 1929 р. повідомлялося, що «навчальним закладам дана вказівка про необхідність тісного поєднання всієї роботи з фізкультури з військовими керівниками, а оздоровчий її характер будувати у відповідності завдань «воєнізації» [21, с. 116].

Елементи «воєнізації» входили і до занять фізкультурою у навчальних закладах. Кожен учень, студент повинен був володіти рушницею і стати добрим стрільком, вміти плавати одягненим, знати військову сигналізацію; частина занять із фізичного виховання присвячувалась елементам табірної збори. Основними видами спорту стали стрільба, фехтування, туризм.

Відсутність перевірки з боку НКО, який не мав у своєму складі, як центральному апараті, так і у відділах на місцях осіб, які б відповідали за дану ділянку роботи, створювали сприятливі умови безконтрольності. Тому в ряді місць заняття проводилися не за відповідним планом, фізвиховання замінювалося іншими дисциплінами. Округова інспектура Наросвіти, яка не мала у своєму складі досвідчених осіб, котрі б одержали спеціальну освіту в галузі фізкультури, не могли проконтролювати проведення занять фізкультури і доцільність використання 2 годин, що було відведено навчальним планом.

Таким чином, щоб розв'язати питання керівництва організацією занять у галузі фізкультури в навчальних закладах НКО, 10 грудня 1928 р. на засіданні колегії НКО УСРР було заслухано питання «Про організацію інспектури фізичної культури». Колегія ухвалила: «вважати за потрібне організувати окрему інспектуру фізичної культури» на таких засадах: а) інспектура ФК організовується при ДНМК, як окремий відділ і керує справою викладання й організацією фізичної культури по освітніх закладах усіх типів; в) розв'язує всі адміністративно-організаційні, господарчі та оперативно-методичні питання запровадження ФК по освітніх закладах, через ОкрІНО, погоджуючи свою роботу з відповідними управліннями» [17, с. 126].

7 травня 1929 р. НКО в постанові «Про інспектування-інструктування фізкультурного виховання по масових школах» ухвалив: «відповідальність за впровадження фізичного виховання покласти на ОкрІНО, вони мусять: керувати цією роботою за допомогою місцевих ОРФК; надавати вказівки завідувачам масових шкіл, щоб справи фізвиховання обговорювалися (програми, робочі плани, гурткова робота) стосовно умов даного навчального викладання; інструктувати інспекторів окремих вертикалей, залучивши місцеву ОРФК» [18, с. 91].

Організація інспекції фізичної культури, як інтегрального для всіх типів освітніх закладу керівного центру, мала ціллю розв'язання адміністративно-господарчих та оперативно-методичних питань з фізкультури.

Народний комісаріат освіти УРСР, виконуючи постанову Ради Народних Комісарів від 11 серпня 1930 року «Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти» ухвалив: «... закінчити в 1930-1931 навчальному році введення фізкультури, де ще її не введено до навчальних планів і програм усіх навчальних нижчих, середніх і вищих закладів, як окрему дисципліну, обов'язкову для всього контингенту слухачів, включаючи робфаки, радпартшколи, комвузи в числі 3-х академічних годин на декаду» [23, с. 11–12].

Починаючи із 1929-30 рр. практичні шкільні працівники пропонували апробоване на досвіді широке застосування на уроках ігрового і змагального методу, перенесення уроків фізичного виховання на відкрите повітря.

Враховуючи різноманітність впливів на дитячий організм, перед фізичним вихованням ставився ряд завдань, які зводилися до наступного:

1. Сприяння нормальному розвитку і формуванню дитячого організму, його укріпленню, загартуванню шляхом розвитку кісткового і нервово-м'язового апаратів і використання природних факторів.

2. Виховання і удосконалення життєво необхідних елементарних прикладних рухових навиків для умілого використання їх при конкретних обставинах (біг, метання, стрибки тощо).

3. Виховання психофізичних якостей: активності, сміливості, дисциплінованості, кмітливості, почуття товарищескості та інших якостей, необхідних для майбутньої діяльності.

4. Виховання методами фізкультури елементарних організаційних навичок і умінь швидко орієнтуватися за обставинами.

5. Прищиплення санітарно-гігієнічних навичок [8, с. 4].

Для реалізації цих завдань були різні підходи та спроби класифікації форм і засобів фізичної культури, визначення загальних принципів фізичного виховання учнів.

До форм і засобів фізичної культури, що сприяли вирішенню завдань розвитку особистості, відносили вільну моторну діяльність, творчі ігри, рухливі ігри, спортивні розваги, організовані заняття з фізичної культури.

Окрім цього, фізичне виховання не було самоціллю, а розглядалося в тісній єдності з розумовим, трудовим, моральним.

Вважаємо, що кінець 1930 року став періодом розвитку форм масової фізкультурної роботи, охоплення нею більш значних верств молоді, поступового входження фізичної культури в побут учнівства; предмет «фізичне виховання» нарешті в більшості навчальних закладів було введено як обов'язкову дисципліну.

У досліджуваній період ціллю фізичного виховання учнів було: всесторонній розвиток особистості; підготовка до праці і оборони держави, а основними формами фізкультурної роботи учнів у процесі навчання стали академічні й факультативні заняття. Фізичне виховання здійснювалося також у позашкільній виховній роботі завдяки організації занять у клубах, фабриках і заводах, піонерських загонах, організації туристичних походів, екскурсій, гурткової роботи а також масових кампаній: місячники оздоровлення дитинства, літні оздоровчі кампанії, масові шкільні фізкультурні, спартакіади, фізкультурні свята тощо.

Складність історичної ситуації, що панувала в Україні в даний період, створила цілий ряд передумов, що тим чи іншим чином впливали на тенденції розвитку освітньої справи в Україні та фізичне виховання як його складову частину. Характерною рисою досліджуваного періоду розвитку фізичного виховання школярів є його заідеологізованість і «військовізація», що призвели до викривлень у практиці фізичного виховання школярів.

Залучення засобів масової інформації до проблеми формування здорового способу життя було важливою складовою вирішення питання пропаганди фізичної культури. Саме педагогічна преса складала об'єктивне уявлення про стан народної освіти у 20-ті рр. ХХ ст., про основні проблеми, що хвилювали педагогічну громадськість, намагалася дати відповіді на питання, що гостро постали перед тогочасною школою. Як показав проведений аналіз педагогічних часописів («Теория и практика физкультуры», «Вестник просвещения», «Народный учитель»), проблема фізичного виховання та пропаганди здорового способу життя була однією з найважливіших, оскільки формувала важливу частину загальної культури особистості [13, с. 4]. Адже фізична культура являє собою своєрідну профілактику захворювань, а її значення для здоров'я людини відоме споконвіків. Саме здоров'я людини – це гармонійна єдність фізичних, моральних і духовних якостей, що сприяють збереженню генофонду нації, заняттям творчою, розумовою і фізичною працею, створенню сім'ї, активній громадській діяльності тощо.

Базуючись на педологічних засадах, освітня система навчання мала на меті організацію фізичного виховання з урахуванням оздоровчої, гігієнічної, виховної та навчальної функції. Поєднання цих функцій сприятиме раціоналізації всього педагогічного процесу, оскільки введення рухових та оздоровчих компонентів у навчальний процес є важливими елементами психологічного, розумового та культурного розвитку дитини [13, с. 21]. Важливими засобами фізичного виховання в шкільній практиці повинні стати: рухливі ігри, катання на лижах, ковзанах, екскурсії, походи, купання, плавання. Усебічний фізичний розвиток учнів згідно поглядів педологів здійснювався за допомогою гімнастики, ігор і спорту. Кожен день повинен був починатися з ранкової гімнастики на свіжому повітрі, незалежно від погоди [7, с. 9].

Для того, щоб фізична культура стала складовою частиною освітньо-виховного процесу необхідно було створити нормальні санітарні умови для проведення занять, прищеплювати учням гігієнічні навички, а також провести належну підготовку працівників із фізичного виховання. Оскільки, як показала статистика, у школах досліджуваного періоду бракувало кваліфікованих спеціалістів із фізкультури, а введення фізичного виховання як

окремого предмету в загальну обов'язкову програму навчання та виховання потребувало коректного науково-методичного керівництва [9, с. 15]. З огляду нагальної потреби у спеціалістах із фізичного виховання було створено низку інститутів фізичного виховання, при педагогічних і медичних училищах і технікумах відкрито відділення фізичної культури, що готували фахівців для роботи в початковій і середній школах.

Серед основних спеціальностей даної галузі, яких бракувало у школі були: лікар-спеціаліст із фізкультури, вчитель (інструктор) фізкультури середньої кваліфікації, викладач вищої кваліфікації [9, с. 16]. Вимоги до знань випускників носили як практичний, так і теоретичний характер. Окрім оволодіння практичною підготовкою з фізичної культури, випускник повинен оволодіти теоретичними основами з педагогіки, психології та медицини. Вчитель фізичного виховання повинен був володіти знанням щодо профілактики захворювань і формування навичок здорового способу життя. При інститутах і профтехучилищах було відкрито курси для перепідготовки спеціалістів із фізичної культури та курси підвищення кваліфікації.

В Україні на цей час склалися дві основні форми організації фізичного виховання: державна і громадська. Проводячи пропаганду фізичного виховання, вони намагалися охопити заняттями спорту всі верстви населення, незважаючи на їх соціальний статус, вік і професію. Державні комітети, комісії, ради здійснювали обов'язкові, планові заняття фізичною культурою за затвердженими державними програмами. Ця форма фізичного виховання охоплювала дошкільні установи, загальноосвітні школи, вищі навчальні заклади, лікувально-профілактичні заклади та ін. Своєю чергою, в основі роботи громадських організацій (профспілки, комсомольські організації, добровільні товариства туризму й ін.) була закладена власна ініціатива працівників, їх добровільність.

Таким чином, у досліджуваній період були визначені провідні принципи у розвитку системи фізичного виховання: всебічний розвиток і фізична витривалість особистості. Зміни в організації спортивно-масової роботи з молоддю та у системі фізичного виховання загалом носили військове спрямування, метою яких було виховання людини-патріота, здатної захистити Вітчизну у будь-яку хвилину.

Основними завданнями фізичної культури у 20-ті роки ХХ ст. стали: оздоровлення та фізичний розвиток усіх категорій населення шляхом проведення занять фізичною культурою та прищеплення гігієнічних навичок; надання знань (з фізичної культури) різним категоріям спеціалістів, особливо лікарям і педагогам, з метою їх наступного застосування у роботі з учнями та широкими верствами населення. Основними тенденціями розвитку фізичного виховання молоді зазначеного періоду стає його доступність та масовість, що веде до оздоровчого спрямування фізичної культури.

У цей період були позитивні моменти, про які говорилося вище, які можна було б із успіхом використати для розбудови сучасної української системи фізичного виховання. Як показав аналіз джерел, саме у цей період було накопичено значний досвід організації фізичного виховання молоді, котрий потребує об'єктивної оцінки та переосмислення.

Література

1. Ананьїн С. А. Педологія. *Путь просвещения*. 1923. № 4. С. 39–54.
2. Ананьїн С. А. Педологічний семінар при Київському ІНО 1922–1923 р. *Путь просвещения*. 1923. № 7-8. С. 269–271.
3. Выготский Л. С. Педология подростка. Москва: БЗО при педфаке 2-го МГУ, 1929. 186 с.
4. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1.07.1920.) *Пролетарська освіта* (Вінниця). 1921. № 1. С. 2–4.
5. Ивановский Б. А. Здоровье и физическое воспитание студенчества и задачи его физического воспитания. *Теория и практика физкультуры*. 1928. № 6. С. 11–24.

6. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933) : навчальний посібник / Міжнародний фонд «Відродження»; За ред. Ольга Василівна Сухомлинська. Київ : Заповіт, 1996. 302 с.
7. Народное образование в УССР 1925-1927 гг. Харьков: ЦСУ УССР. 154 с.
8. Сухомлинська О. В., Калениченко Н. П., Ільченко Ж. Д. та ін. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. М-во освіти України, Міжнародн. фонд «Відродження». Київ: Заповіт, 1996. 304 с.
9. Парфенов Р.А. О подготовке работников по физкультуре. *Теория и практика физкультуры*. 1928. № 2. С. 14–16.
10. Петров Н. И. Физическая культура и школа. *Теория и практика физкультуры*. 1928. № 2. С. 3–7.
11. Півень О. П. Перші кроки становлення і розвитку системи фізичного виховання молоді України. Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук.пр. Вип. Х. Київ: КДЛУ, 2000. С. 72–74.
12. Постановление коллегии Главпрофорба о физическом оздоровлении учащихся. *Теория и практика физкультуры*. 1928. № 6. С. 24–26.
13. Приступа Є., Пилат В. Традиції української національної фізичної культури. Ч. 1. Львів: Троян, 1991. 104 с.
14. Разумовский В. И. Физкультура, как профилактика заболеваний. *Теория и практика физкультуры*. 1927. № 6. С. 3–9.
15. Серебровская М. В. Опыт педологического анализа урока физических упражнений. *Теория и практика физкультуры*– 1928. – № 11 – С. 23 – 25.
16. Положення по фізкультурі по школах профосу. *Бюлетень комісаріату освіти УСРР*. 1924. № 2. С. 16–17.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 4. Од. зб. 906. арк. 120-126.
18. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Од. зб. 10873. арк. 67-98.
19. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Од. зб. 10871. арк. 37-38.
20. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Од. зб. 10880. арк. 15.
21. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 2961. арк. 16.
22. Челюсткін І.А. Физическое воспитание в школе I ступени. Научно-педагогическая секция ГУСа Работник просвещения. Москва, 1926. С. 32.
23. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). Київ: КДУ, 1965. 256 с.

References

1. Ananin S.A Pedology.*Put' prosveshcheniya*. 1923. № 4. S. 39–54. (In Ukrainian).
2. Ананьїн С. А. Pedagogical Seminar at the Kiev INO from 1922 to 1923. *Put' prosveshcheniya*. 1923. № 7-8. S. 269–271. (In Ukrainian).
3. Vygot'skiy L. STeacher's Pedology.Moskva: BZO pri pedfake 2-go MGU, 1929. 186 s. (In Russian).
4. Declaration of the People's Commissars of the USSR on social upbringing of children (1.07.1920.) *Proletarska osvita* (Vinnytsia). 1921. № 1. S. 2–4. (In Ukrainian).
5. Ivanovskiy B. A. Health and physical education of the student body and the tasks of his physical education.*Teoriya i praktika fizkul'tury*. 1928. № 6. S. 11–24. (In Russian).
6. Essays on the history of Ukrainian schooling (1905-1933): tutorial.Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia»; Za red. Olha Vasylivna Sukhomlynska. Kyiv : Zapovit, 1996. 302 s. (In Ukrainian).
7. People's education in the USSR from 1925 to 1927Khar'kov: TsSU USSR. 154 s. (In Ukrainian).
8. Sukhomlynska O. V., Kalenychenko N. P., Ilchenko Zh. D. ta in. Conceptual basis of the development of historical and pedagogical science in Ukraine. M-vo osvity Ukrainy, Mizhnarodn. fond «Vidrodzhennia». Kyiv: Zapovit, 1996. 304 s. (In Ukrainian).

9. Parfenov R.A. About training of physical education workers. *Teoriya i praktika fizkul'tury*. 1928. № 2. S. 14–16. (In Russian).
10. Petrov N. I. Physical culture and school. *Teoriya i praktika fizkul'tury*. 1928. № 2. S. 3–7. (In Russian).
11. Piven O. P. The first steps of the formation and development of the system of physical education of the youth of Ukraine. *Teoretychni pytannia osvity ta vykhovannia: Zb. nauk.pr. Vyp. Kh. Kyiv: KDLU, 2000. S. 72–74. (In Ukrainian).*
12. The decision of the Collegium of Glavproforbank on the physical well-being of the students. *Teoriya i praktika fizkul'tury*. 1928. № 6. S. 24–26.
13. Prystupa Ye., Pylat V. Traditions of Ukrainian National Physical Culture. Ch. 1. Lviv: Troian, 1991. 104 s. (In Ukrainian).
14. Разумовский В. И. Physical education as a disease prevention. *Teoriya i praktika fizkul'tury*. 1927. № 6. S. 3–9. (In Russian).
15. Serebrovskaya M. V. Experience in pedological analysis of the lesson of physical exercises. *Teoriya i praktika fizkul'tury* - 1928. - No. 11 - S. . 23-25. (In Russian).
16. Regulations on physical education in schools of vocational training. *Biuleten komisariatu osvity USRR*. 1924. № 2. S. 16–17. (In Ukrainian).
17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali TsDAVO Ukrainy). F. 166. Op. 4. Od. zb. 906. the arch 120-126. (In Ukrainian).
18. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 6. Od. zb. 10873 the arch 67-98. (In Ukrainian).
19. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 6. Od. zb. 10871 the arch 37-38. (In Ukrainian).
20. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 6. Od. zb. 10880 the arch 15. (In Ukrainian).
21. TsDAVO Ukrainy. F. 1. Op. 2. Od. zb. 2961 the arch 16 (In Ukrainian).
22. Chelyustkin I.A. "Physical education at school and stages." *Nauchno-pedagogicheskaya sektsiya GUSa Rabotnik prosveshcheniya*. Moskva, 1926. S. 32. (In Russian).
23. Yasnytskyi H. I. Development of public education in Ukraine (1921-1932 biennium) Kyiv: KDU, 1965. 256 s. (In Ukrainian).